

ОБДАРОВАНІСТЬ НА ПЕРЕТИНІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Анотація. Проведено дослідження стану вивчення проблеми феномену обдарованості особистості на перетині психологічних та педагогічних наук. Висвітлено підходи до визначення термінологічної складової явища обдарованості з точки зору психології та педагогіки. Здійснено порівняльний аналіз основних теорій виникнення обдарованості як специфічної властивості людської психіки. Наведено приклади різних підходів до питання розвитку обдарованості та факторів, що впливають на динаміку даного процесу впродовж життя людини. Проаналізовано вплив середовища на розвиток творчості та інтелекту як важливих та основоположних складових обдарованості. Подано теоретичний аналіз питання діагностики обдарованості особистості на різних вікових етапах: показники, специфічні властивості, психолого-педагогічний інструментарій.

Ключові слова: обдарованість, творчість, інтелект, сензитивність, дошкільний вік, розвиток особистості.

Palahnyuk Olha, Romaniuk Iryna

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

GIFTEDNESS BETWEEN OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCES

Summary. At the moment our society is actively developing, therefore research of various components, characteristics and personality features is a priority task for many scientists in the area of psychological and pedagogical research. In order to qualitatively explore the issue of giftedness, we must have a significant theoretical base of knowledge. This knowledge should be generalized and systematized. That is why we devote our attention to the analysis of already available scientific information on the subject. The relevance of this article is that the phenomenon of giftedness should be better studied precisely in a combination of psychological and pedagogical approaches. And it is one of the reasons why we analyze the different meanings of the phenomenon of giftedness. The study of the phenomenon of gifted personality at the intersection of psychological and pedagogical sciences was conducted. Approaches to the definition of the terminological component of the phenomenon of giftedness in terms of psychology and pedagogy have been shown. A comparative analysis of the basic theories of the emergence of giftedness as a specific property of the human psyche was conducted. Different concepts of giftedness are considered in this study, among these concepts the concept of creative giftedness is singled out. In addition to other component in this research examples of different approaches to the issue of development of giftedness and factors influencing the dynamics of this process throughout human life were given. The influence of the environment on the development of creativity and intelligence as important and fundamental components of giftedness also is analyzed. The theoretical analysis of the problem of diagnosis of giftedness in the person at different age stages is carried out: indicators, specific properties, psychological and pedagogical methods of diagnostics. Summarizing all the above, this article is devoted to a comprehensive and versatile analysis of the phenomenon of giftedness as a specific property of the human psyche and the peculiarities of its dynamics in ontogenesis, as well as the problems of studying all aspects of this issue from the point of view of the sciences of the psychological and pedagogical spectrum.

Keywords: giftedness, creativity, intelligence, sensitivity, preschool age, personality development.

Постановка проблеми. Стрімкий характер динаміки сучасного суспільства наполегливо вимагає від людини розвитку особистісних якостей, що дозволять їй творчо та продуктивно підійти до вирішення виникаючих проблем. Сучасна система освіти повинна реагувати на те, які зміни відбуваються в суспільстві, але часто вона буває не готова до таких змін. Значне зростання у розвитку нових технологій викликало підвищений інтерес суспільства до особистостей, що володіють нестандартним мисленням, що вносять новий зміст у виробничу та соціальну сфери життя, вміють ставити і вирішувати завдання новими, більш ефективними та креативними способами. Раннє виявлення, навчання та виховання обдарованих дітей і молоді є одним з головних завдань вдосконалення системи освіти. Численні публікації у психолого-педагогічній пресі свідчать про зростання інтересу до цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури доводить комплексність дослідження проблеми обдарованості як психологічного феномену та як

особливої характеристики розвитку особистості. До прикладу, питання індивідуальних відмінностей розкривають Б. Ананьєв, Л. Віготський, Б. Теплов, а також С. Рубінштейн; Дж. Рензуллі, К. Хеллер, Н. Лейтес та інші займалися питанням визначення підходів до розуміння психологічних основ і структури обдарованості; питання розкриття психологічної концепції творчості та інтелекту лягло в основу праць Дж. Гілфорда, Г. Айзенка, Р. Стейнберга, М. Смульсон, Д. Ушакова; про розвиток потенціалу особистості, зокрема, творчого та інтелектуального, говорили Д. Бого-явленська, Н. Кічук, О. Кульчицька, С. Максименко, В. Моляко та інші; С. Гончаренко, Г. Бурменська, Ю. Гільбух працювали над виділенням видів і сфер обдарованості; вивченням розвитку обдарованості в онтогенезі займалися Н. Лейтес, О. Кульчицька, А. Брушлинський; у вивченні виявлення та розвитку обдарованості особистості були зацікавлені Ю. Гільбух, О. Кульчицька, В. Крутецький [1; 3; 4; 9; 10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні проблема обдарованості дітей та підготовки педагога до роботи

з ними набула актуальності лише в останнє десятиліття. Однак, незважаючи на це, вона набуває все більшої актуальності. Все частіше звертається увага держави на навчання і виховання обдарованих дітей та молоді. Серед останніх дисертацій у галузі педагогіки, соціальної педагогіки, вікової та педагогічної психології варто назвати: роботи українських учених Н.М. Завгородньої, М.П. Федорова, російських М.А. Біржевої, Г.В. Тарасової, а також польської дослідниці Е. Лодзінської [5]. Більшість науковців зробили значний вклад у вивчення теорії обдарованості, проте чимало питань їй досі залишаються без відповіді.

Мета статті. Головною метою даної роботи виступає здійснення узагальненого теоретичного психолого-педагогічного аналізу проблеми обдарованості, специфіки її діагностики, чинників та умов розвитку.

Виклад основного матеріалу. Здебільшого у педагогічній літературі йдеться про розвиток обдарованості дітей шкільного віку. Більшість концепцій спрямовані на підтримку та розвиток дитячої обдарованості школярів (Д. Богоявленська, О. Матюшкін, О. Савенков та ін.). Аналіз наукової літератури дозволяє припустити, що сензитивним для розвитку обдарованості є саме дошкільний вік, коли починається активне становлення особистості [2]. Це той період, про який О. Савенков каже, що «урожай спадковості треба збирати вчасно» [9; 10]. Н. Лейтес ввів поняття «вікова обдарованість», що визначає загострення, розквіт здібностей на певному етапі дитинства як феномен, що виражає особливості перебігу дозрівання. Співвідношення між віковими особливостями, що з'являються на час, з одного боку, і поступовим розкриттям властивостей, здібностей, які укоріняться в ході вікових змін, за якими майбутнє, з іншого, є головним у становленні дитячої обдарованості [2; 3]. О. Матюшкін зазначає, що ранній прояв творчої обдарованості належить дошкільному віку та періоду навчання у початковій школі, тобто від 3-4 до 9-11 років. Прояв високого рівня обдарованості в ранньому віці може бути лише проявом вікової сензитивності, яка зникне в більш старшому віці [4], тому важливо підтримувати творчість, допитливість та високу пізнавальну активність, прагнення до особистої самостійності. Ми бачимо, що і в дошкільній освіті розуміння обдарованості багатоглядне, і обдарованість як така є різноманітним явищем.

У пострадянській науці визначилася чітка позиція щодо розвитку обдарованості як розвитку здібностей, включенням людини у діяльність, створенням сприятливого середовища для розкриття потенційних можливостей. О. Матюшкін пов'язує розвиток обдарованості з розкриттям творчого потенціалу дитини. Творчість ним розглядається як механізм, умова розвитку, як фундаментальна властивість психіки. Структурними компонентами обдарованості він вважає домінуючу роль пізнавальної мотивації та дослідницьку, творчу активність, що виражається у виявленні нового, у постановці та вирішенні проблем. Головними ознаками творчої потреби О. Матюшкін вважає її стійкість, безкорисливість, міру дослідницької активності. Остання стимулюється новизною, яку обдарована дитина

сама бачить та знаходить в навколишньому світі. Важливо, що в основі обдарованості лежить не інтелект, а творчий потенціал. На думку автора, розумовий розвиток – це надбудова над творчістю. У концепції творчої обдарованості, запропонованої О. Матюшкіним «психологічна структура обдарованості збігається з основними структурними елементами, що характеризують творчість і творчий розвиток людини». На думку О. Матюшкіна, творчу дитину можна вважати обдарованою, оскільки у неї переважає пізнавальна мотивація та дослідницька активність діяльності. Обдаровані діти, згідно з концепцією науковця, мають високий рівень творчого потенціалу. Згідно з його концепцією обдарованість – це творчий потенціал, що розкривається в будь-якій зі сфер людської діяльності в процесі постановки та знаходження оригінальних рішень різного роду проблем: наукових, технічних та духовних [1, с. 77–93; 3; 4]. Ми поділяємо точку зору вченого про обдарованість як творчість, що розвивається, але при цьому наголошуємо на необхідності врахування ще й своєчасного розвитку таких компонентів: креативність, самостійність, воля, дослідницька активність.

У сучасній психологічній науці найбільш поширеним і загальноприйнятим підходом до розуміння обдарованості є позиція М. Богоявленської. Вона визначає обдарованість як систему властивостей психіки, що розвивається впродовж життя, та яка визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми [2; 6]. Разом з тим, ключова ідея, що забезпечує розвиток загальної обдарованості в будь-якому віці, на нашу думку – це ідея збагачення середовища [4]. Ми розглядаємо соціальне середовище як сукупність фізичних, інформаційних просторів, норм, цінностей, діяльностей та відносин, в які реально чи потенційно вступає особистість. На нашу думку, середовище, що забезпечує можливість соціальної творчості особистості, повинне відповідати наступним умовам:

- насичене матеріально-предметне та соціальне середовище, багатство діяльностей та різноманітність відносин, доступних особистості;
- соціально безпечне середовище, в якому існує безумовно позитивне ставлення до особистості та особистості – до самої себе;
- принципова «незавершеність» середовища, яка припускає, і більше того, що вимагає від особи ініціативних дій задля його перетворення;
- нежорстка регламентація поведінки та діяльності, яка припускає варіативність дій (чи бездіяльності), за умови не нанесення шкоди іншим;
- інформаційна насиченість середовища, що дозволяє особистості довільно та самостійно знаходити потрібну інформацію та обмінюватися інформацією з оточуючими, вступати з ними у змістовні комунікації.

Належне забезпечення даних умов дозволить розвивати обдарованість та здібності не лише у дітей, але й у дорослих. Опираючись на закономірний зв'язок, визначальну основу виникнення обдарованості, а згодом і таланту – «задатки – схильності – здібності – обдарованість – талант – геній», ми отримуємо наступне визначення творчих здібностей – це індивідуальні особливості

та якості людини, які визначають успішність виконання нею творчої діяльності різного роду. Обдарованість, своєю чергою, є якісно-своєрідним поєднанням здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності [8; 9; 10].

Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що поняттям «обдарованість» визначається лише потенціал особистості, можливості, що можуть бути реалізовані, але, як стверджує статистика, найчастіше вони виявляються незабезпеченими. Усі обдаровані діти мають потребу в знаннях, яскраво виражений інтерес до певної галузі знань. Вони вільно і швидко оволодівають відповідними вміннями і навичками, показують високий рівень досягнень. Обдарована дитина шукає спілкування з дорослими, бо ті розуміють її краще, ніж однолітки. Такі діти часто перебільшено емоційні, вони запальні, легко збуджуються через дрібниці, але це не вередування, а виявлення багатства їх природи. Вони потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених вихователів, вчителів, закладів освіти. Дослідник, який вивчає обдарованість дитини, врешті-решт доходить висновку, що обдарованість – своєрідна «іскра Божя», яку треба відшукати в її душі і допомогти не тільки не згаснути, а спалахнути полум'ям. Здібні, талановиті люди в будь-якому суспільстві є його «локомотивом».

З огляду на ряд складнощів в діагностиці здібностей, наведемо ту характеристику творчого процесу, яка відображає суть цього явища – «творчий процес функціонує як єдина цілісна система, і в якості основних її характеристик виділяють домінування несвідомих компонентів психіки, спонтанність, непередбачуваність результату, автономність, афективність, символізм проявів, релятивізацію протилежностей, а також широкий часовий діапазон – від спресованості в мить до розгортання та диференційованості різних етапів» [3; 8].

В основі наукових підходів до визначення та розвитку здібностей і обдарованості особистості лежить поєднання біологічних (вроджених) та соціально обумовлених факторів. Біологічний підхід має на увазі, що здібності людини визначаються спадковістю, є індивідуальними внутрішніми властивостями мозку людини, можуть розвиватися в процесі життя. Іншими словами, індивідуальні відмінності мозку, наявність або відсутність певного фізіологічного субстрату визначає здібності людини. У соціальному підході основним фактором, що формує творчий розвиток, є характер соціальних взаємин (спілкування з батьками, педагогами та однолітками), тобто тут необхідний емоційний позитивний відгук на наявність творчої діяльності у дитини.

Ми вважаємо принципове протиставлення цих підходів малообґрунтованим. Адже жоден із авторів дослідження обдарованості не заперечив того, що без вроджених здібностей ні про яку обдарованість не може йти й мови [2]. Дитина успадковує задатки (природні передумови розвитку тих чи інших здібностей), які обумовлені саме морфологічними та функціональними особливостями будови мозку, органів відчуттів та органів руху. Однак не виключено, що на-

віть дуже талановита дитина може піти шляхом асоціальності. При наявності матеріального субстрату, який вона отримує у спадок, було б несправедливим зводити нанівець соціальне середовище – фактори виховання та освіти, головним завданням яких є робота, спрямована на реалізацію вроджених здібностей [6; 10].

Варто наголосити на двох принципових аспектах в рамках психолого-педагогічного розуміння обдарованості. По-перше, дитячий мозок формується асинхронно: формування зорових або слухових рецепторів безпосередньо пов'язане з відповідною діяльністю – діти починають активно малювати, співати тощо. У підлітковому віці багато хто починає займатися продуктивною творчістю, як правило, обумовленою гормональними стресами. Подібні нюанси дитячого розвитку не можна розцінювати як прояви обдарованості дитини. По-друге, часто дослідники творчої активності спостерігають її «зниження» з віком [5]. Так, Н. Лейтес говорив про те, що крайнім спрощенням було б думати, що перехід від молодших вікових груп до старших означає виключно підйом на більш високий рівень розвитку. Можливим є те, що під час вікового розвитку відбувається не лише поступове збільшення можливостей нервової системи, але й обмеження деяких цінних її властивостей [3; 4].

Враховуючи дані аспекти, ми вважаємо, що говорити про обдарованість людини як про її особистісну характеристику потрібно після закінчення статевого дозрівання. В жодному разі не варто діагностувати обдарованість за допомогою будь-якої одноразової процедури (на чому особливо переконливо наполягають автори «Робочої концепції обдарованості») [6; 7], а також не варто позиціонувати дані психологічних тестів на діагностування творчих здібностей як об'єктивну інформацію.

Актуальною є проблема виявлення потенційно обдарованих дітей в умовах сім'ї. Саме родина на основі розуміння та прийняття індивідуально психологічних особливостей потенційно обдарованих дітей є джерелом подальшого розвитку їх талантів. Важливо батькам та педагогам не «прогавити» такий значущий в житті дитини момент та посприяти розвитку здібностей талановитих дітей. Інтерес до проблеми діагностики обдарованості в даний час дуже високий, що насамперед пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей – одне з головних завдань удосконалення системи освіти.

На думку більшості педагогів, діагностика дитячої обдарованості – суто психологічна проблема. Однак таке твердження справедливе лише на теоретичному рівні. Сучасна освітня практика, спрямована на особистісно зорієнтований підхід, змушує розглядати діагностику дитячої обдарованості як невід'ємну частину цілісного педагогічного процесу. Теоретичний рівень передбачає визначення концепції обдарованості, суміжних категорій та видів обдарованості, а практичний включає методики діагностування обдарованих дітей, з'ясування їхніх психологічних особливостей та організацію роботи з ними. На цьому, практичному рівні, як вважають самі психологи, діагностику мають проводити вчителі й виховате-

лі, тобто ті, хто працює над розвитком і вихованням. Практичний психолог необхідний, але його сфера – особливо складні, «граничні» випадки, зокрема потенційна обдарованість. Завдання діагностики обдарованості: виявлення обдарованості, допоміжна діагностика, яка працюватиме над вивченням особистих якостей батьків, вчителів, виявлення чинників, що перешкоджають розвитку здібностей, спостереження за її розвитком (конструктивним та реконструктивним).

Відомою в педагогіці є «модель діагностики розвитку» (Ю.Д. Бабаєва та А.Г. Асмолова), за якою дитину перевіряють не стільки на наявні знання і вміння оперувати ними, скільки на здатність до їх розвитку. Для виявлення обдарованості можна скористатись і комплексною діагностикою, популярною серед учених та практиків всього світу. Вона стимулює процес самопізнання, самовиховання та самореалізації. Діагностування починають з темпераменту, потім рис характеру. Процес виявлення обдарованості здійснюється поетапно. Діагностика обдарованості насамперед спирається на результати продуктивної діяльності. М. Лейтес відзначає, що ознаки обдарованості в дитячі роки оцінюються шляхом з'ясування співвідношення в них вікового і власне індивідуального. Діагностування обдарованої дитини пов'язується з визначенням її соціального статусу і прогнозом її поведінки, а також направлення її до навчального закладу відповідного типу.

На особливу увагу заслуговує виявлення обдарованості дітей батьками. Батьки використовують різні виховні стратегії. Властивістю таланту є свідомий, поглиблений, всебічний розвиток обдарованості. У кожній дитині закладені певні здібності, тільки в одних вони виявляються дуже яскраво й виразно, а в інших залишаються дремати всередині. Здібності можуть виявлятися

і в ранньому дитинстві, і в зрілому віці. Від народження всі діти здібні, однак такі рівні здібностей, як обдарування, талант і геніальність прикриті далеко не кожному [1, с. 233]. Батьки повинні добре знати, що обдаровані діти швидше за інших виконують завдання, прагнуть до самостійності, до розв'язання завдань проблемного характеру або таких, які вимагають кмітливості, різних способів розв'язання, творчості.

Підсумовуючи вищезазначене, важливо наголосити, що психологічно важливо використовувати доступну в інструментальному плані діагностику визначення природи характерологічних та поведінкових якостей особистості – невротичні це симптоми, ознаки обдарованості або те й інше разом, – щоб за можливістю точно визначити межу між віковою, індивідуальною нормою та невротичним захворюванням. В той же час педагогічно важливо на основі отриманих в результаті психологічної діагностики даних розробляти індивідуальні підходи, прийоми, рекомендації щодо виховання та навчання дитини. Рекомендації можуть виглядати суперечливо в залежності від результатів діагностики. Проте поєднання цих двох напрямів роботи є важливою складовою ефективною роботи над виявленням та розвитком обдарованості дитини, задля якої найкращого її розкриття впродовж усього життя особистості.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проблема обдарованості, її видового різноманіття залишається актуальною в сучасній педагогіці та психології. Дослідження, спрямовані на вивчення природи цього феномену, закономірностей та особливостей прояву, виділення видів обдарованості повинні й надалі активно проводитись, щоб забезпечити не лише кількісними, але й якісними теоретичними та емпіричними напрацюваннями наступні покоління.

Список літератури:

1. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу : монографія. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2005. 456 с.
2. Демченко О.П. До проблеми використання понять «обдарована дитина» і «дитяча обдарованість» у психолого-педагогічному дискурсі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Випуск 51. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 137–143.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир : Вид-во Рута, 2006. 320 с.
4. Карабаєва І.І. Комплексний підхід у вивченні обдарованих дітей старшого дошкільного віку. *Обдарована дитина*. 2008. № 8. С. 23–28.
5. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика. *Проблеми освіти : збірник наукових праць. Спецвипуск*. Вінниця-Київ, 2015. С. 46–50.
6. Кульчицька О. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості. *Обдарована дитина*. 2007. № 1. С. 39–42.
7. Морозова Л., Бондарев І. Діагностика дитячої обдарованості та психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей. *Рідна школа*. 2003. № 5. С. 34–38.
8. Ручкова Н.А., Кудряшова О.В. Организация и содержание производственной практики студентов-психологов: опыт, проблемы. *Казанский педагогический журнал*. 2010. № 5–6. С. 38–47.
9. Терещенко Л. Психологічні особливості виховання обдарованих дошкільників. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2010. № 8. URL: <http://www.nbu.gov.ua>
10. Шубаєва Е.И. Развивающая образовательная среда как условие раскрытия естественных возможностей и одаренности учащихся. *Муниципальное образование: инновации и эксперимент*. 2011. № 1. С. 18–23.

References:

1. Antonova O.E. (2005). *Obdarovanist: dosvid istorychnoho ta porivnialnoho analizu* : monohrafiia [Giftedness: the experience of historical and comparative analysis : monograph]. Zhytomyr : Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, p. 456.
2. Demchenko O.P. (2018). Do problemy vykorystannia poniat «obdarovana dytyna» i «dytiacha obdarovanist» u psykholoho-pedahohichnomu dyskursi [To the problem of using the concepts of "gifted child" and "child giftedness" in the psychological and pedagogical discourse]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky*

- navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem* : zb. nauk.pr. [Modern information technologies and innovative methods of training in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems], vol. 51. Vinnytsia : TOV firma «Planer», pp. 137–143.
3. Moliako V.O., Muzyka O.L. (2006). Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen [Ability, creativity, giftedness: theory, methodology, research results]. Zhytomyr : Vyd-vo Ruta, p. 320
 4. Karabaieva I.I. (2008). Kompleksnyi pidkhid u vyvchenni obdarovanykh ditei starshoho doshkilnoho viku [A comprehensive approach to the study of gifted children of senior preschool age]. *Obdarovana dytyna*, no. 8, pp. 23–28.
 5. Klymeniuk Yu.M. (2015). Obdarovani dity, yikh vyivlennia ta diahnostryka [Gifted children, their detection and diagnostics]. *Problemy osvity : zbirnyk naukovykh prats. Special issue*. Vinnytsia-Kyiv, pp. 46–50.
 6. Kulchytska O. (2007). Metodyka diahnostryky intelektualnoi obdarovanosti [Methodology of diagnostics of intellectual giftedness]. *Obdarovana dytyna*, no. 7, pp. 39–42.
 7. Morozova L., Bondarev I. (2003). Diahnostryka dytiachoi obdarovanosti ta psykholoho-pedahohichni osoblyvosti obdarovanykh ditei [Diagnosis of child's giftedness and psychological and pedagogical features of gifted children]. *Ridna shkola*. [Native school], no.5, pp. 34–38.
 8. Ruchkova N.A., Kudriashova O.V. (2010). Orhanyzatsiia y sodержanye proyzvodstvennoi praktyky studentov-psykholohov : opyt, problemy [Organization and maintenance of the industrial practice of students – psychologists: experience, problems]. *Kazanskyi pedahohycheskyi zhurnal*, no. 5-6, pp. 38–47.
 9. Tereshchenko L. (2010). Psykholohichni osoblyvosti vykhovannia obdarovanykh doshkilnykiv [Psychological peculiarities of gifted pre-schoolers education]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny*, no. 8. Available at: <http://www.nbu.gov.ua> (accessed 15.05.2019).
 10. Shubaeva E.Y. (2011). Razvyvaiushchaia obrazovatelnaia sereda kak uslovyie raskrytia estestvennykh vozmozhnostei y odarennosti uchashchykhsia [Developing educational environment as a condition for the disclosure of natural opportunities and talents of students]. *Munytysypalnoe obrazovanye: ynnovatsyy y eksperyment*, no. 1, pp. 18–23.